

Anna Angelin

Socialhögskolan

Lunds universitet

Ungdomar - arbetslöshet - fattigdom

Unga är en kategori med lägre inkomster och större risk för fattigdom och socialbidragsbehov än övrig vuxen befolkning, i synnerhet de unga som är utrikes födda eller har låg utbildning. Trots detta lever en mycket låg andel av de yngre med allvarlig materiell deprivation, i ett jämförande EU-perspektiv ligger Sverige bland de i särklass minst utsatta. Den utveckling som dock kan uppmärksammas är en ökad risk för fattigdom i Sverige samt det under senare år snabbt ökande avståndet avseende inkomst mellan de som förvärvsarbetar och de (varav många unga) som står utanför arbetsmarknaden (SCB, 2012). Inkomstutvecklingen i Sverige går alltså i riktning mot distinkt ökande skillnader. Den övergripande förklaringen till detta är den fördelaktiga ekonomiska utveckling, exempelvis i form av skattelättnader, som riktats mot den del av befolkningen som förvärvsarbetar. Arbetslösheten bland svenska ungdomar är förhållandevis hög även i ett internationellt perspektiv. Yngres arbetskraftsdeltagande har även successivt senarelagts på grund av en förlängd etableringsfas där framförallt utbildning utgör en betydande del av åren som ung vuxen. År 2012 var även 8 procent av de unga mellan 15-24 utanför såväl studier som arbete (SOU 2013:74) och drygt 110 000 unga i åldrarna 18-25 år är varken anställda eller i utbildning.

Inkludering i den "universella" rättighetsbaserade svenska välfärdsmodellen är i hög grad villkorad mot den tidigare arbetslivserfarenhet en stor andel unga numera saknar. Exempelvis har senare års utveckling inom arbetslöshetsförsäkringen med ett avskaffat studerandevillkor samt högre avgifter och ökad selektivitet avseende inkluderingskrav inneburit en drastisk nedgång i andel unga med detta försäkringsskydd (Kjellberg, 2010). Endast omkring 10 procent av de arbetslösa under 25 år har tillgång till inkomstrelaterad arbetslöshetsförsäkring (Lorentzen et al., 2013).

Behovsprövat försörjningsstöd utgör därmed en alltmer central del av det inkomststöd som är tillgängligt för yngre utanför arbetsmarknaden. Socialstyrelsens öppna jämförelser visar att den totala andelen biståndsmottagare i befolkningen är drygt 4

procent medan andelen unga vuxna (18-24 år) som fått bistånd är 8 procent (2013). Arbetslöshet är det klart vanligaste skälet till behov av försörjningsstöd (SKL, 2010). Utöver yngres instabila förankring på arbetsmarknaden finns även avsevärda fattigdomsrisker förbundna med det tidiga etablerandet av eget hushåll vilket svenska (och nordiska) ungdomar i långt högre utsträckning än övriga europeiska unga genomför (Iacovou, 2010).

Låg inkomst genererar givetvis högre risker för att erfara fattigdom men ungas föränderliga ekonomi är ofta komplex att säkerställa kvantitativt samt är många gånger fortfarande delvis integrerad med föräldrarnas. Unga med låga inkomster har mycket olika samt fluktuerande inkomstkällor och sysselsättningar varför generaliseringar om gruppen svårligen kan göras. Såväl studerande som sjukskrivna, föräldralediga eller deltidsarbetande unga i låglöneyrken har avsevärda risker att erfara fattigdom eller en pressande ekonomisk utsatthet. Fattigdom är ofta en indikator på förhöjda risker relaterat till ackumulering av framtida välfärdsbrister men i relation till unga är ekonomiska svårigheter en mindre träffsäker prediktor avseende detta på grund av den högst föränderliga livsfas en stor andel av de unga befinner sig i (Halleröd & Westberg, 2006).

Unga som är både arbetslösa och uppbär försörjningsstöd under längre tid är dock en grupp som uppvisar betydande risker för varaktig utsatthet varför jag i kapitlet lägger stort fokus mot deras levnadsförhållanden samt försörjningsstödet funktion och betydelse för dem. Biståndets behovsprövade och restriktiva karaktär är en robust indikator på att unga biståndstagare befinner sig i ekonomisk utsatthet där andra försörjningsalternativ inte funnits tillgängliga. De analyser som presenteras härrör främst från två av mina tidigare studier. I doktorsavhandlingen "Den dubbla vanmaktens logik – en studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna" (2009) intervjuades 74 unga vuxna mellan 26-30 år som aldrig etablerats på arbetsmarknaden och som under långa perioder behövt försörjningsstöd. Under 2012 genomförde jag¹ en studie inom ramen för "Kommission för ett socialt hållbart Malmö" där ett stort antal forskare arbetade fram vetenskapliga kunskapsunderlag och strategier för att minska en ojämlik välfärdsutveckling i staden. Den delstudie jag genomförde och redogör för nedan belyste försörjningsstödet funktion och utveckling.

¹Tillsammans med professor Tapio Salonen och docent Torbjörn Hjort.

En skälig levnadsnivå?

Då ungdomar utgör en av de stora grupperna som uppstår försörjningsstöd har utvecklingen av normen en avsevärd betydelse i relation till graden av deras ekonomiska utsatthet. Den som får sin försörjning genom socialbidrag har en laglig rätt till en "skälig levnadsnivå". Nivån på försörjningsstödet har dock inte följt nivån i den allmänna standardutvecklingen vilket lett till en successiv och betydande urholkning av biståndet vilket inneburit att bidragstagarnas levnadsstandard utvecklats i en negativ riktning avseende skälighet (Bergmark, 2013). Den ovan nämnda studie som genomfördes med chefer och handläggare inom ekonomiskt bistånd i Malmö (Angelin & Salonen, 2012) indikerade tydligt att socialtjänsten själva inte uppfattade levnadsnivån och normen för försörjningsstöd som skälig eller ens möjlig att föra ett dragligt liv inom. Det uppfattades som nära nog omöjligt att tillförsäkra en skälig levnadsnivå för de som har långvarigt försörjningsstöd. Systemet och beräkningsgrunden uppfattades framförallt inte vara anpassat till den livssituation där socialbidragstagandet är långvarigt. Socialtjänsten betonade att försörjningsstödet verkliga funktion i socialförsäkringssystemet i praktiken utvecklats mot att bli annorlunda än vad det konstruerats för då åtstramningar i övriga socialförsäkringssystem inneburit stora förändringar. Försörjningsstödet är inte främst en tillfällig krislösning eller stöd till personer med omfattande social utsatthet utan fungerar som en komplementär socialförsäkring för de omfattande grupper som saknar tillträde till de reguljära socialförsäkringar som villkoras mot den tidigare arbetslivserfarenhet en stor andel yngre vuxna saknar. De unga som exempelvis inte är berättigade arbetslöshetsersättning eller inte har sjukpenninggrundande inkomst vid ohälsa blir i hög utsträckning beroende av att beviljas försörjningsstöd. Förståelsen av dessa ungas ekonomiska utsatthet kan därmed relateras till försörjningsstödsnormens ofördelaktiga utveckling. Vår studie samt Socialstyrelsens kartläggning av skälig levnadsnivå (2012) indikerar att riksnormen inte oproblematiserat kan jämföras eller betraktas som ett riktmärke eller garant för att skälig levnadsnivå kan uppnås, framförallt inte för de långvariga biståndshushållen vilka trendmässigt ökar i omfattning.

Den ständiga bristen på pengar

Att långvarigt leva med otillräckliga resurser och att ha en oskälig levnadsnivå under unga år påverkar en lång rad välfärdsområden, såväl fysisk som psykisk hälsa som

livskvalitet och möjligheter att kontrollera och styra sina livsvillkor och framtidsval. Denna text presenterar översiktligt den del av min avhandlingsstudie (Angelin, 2009) som berör unga arbetslösas upplevelser och erfarenheter av ekonomisk utsatthet och socialbidragstagande.² De resultat som lyfts fram är de som belyser hur ekonomisk knaperhet och socialbidragsbehovet upplevts, vad det innebär i vardagen och vilka delar av livet som påverkas.

Svårigheter att klara av utgifter och att känna oro inför en ständig brist på pengar var teman som intervjupersonerna återkommande lyfte fram och betonade som centrala problem i sina liv trots att ekonomi inte berördes i någon fråga under intervjun jag gjorde med dem. Dessa unga vuxnas tillvaro påverkades mycket av en permanent materiell otillräcklighet präglad av en varaktig och övergripande knapphet. Definitioner av fattigdom i en välfärdsstat är en omtvistad och inte sällan kontroversiell företeelse. Min analys utgår från en relativ definition, d.v.s. att fattigdom måste förstås i en kontext av att den som är fattig, ofrivilligt, måste avvika från rådande materiella normer och därmed den allmänna livsstilen i det samhälle de lever i (Townsend, 1979). Frågan om vad en person med socialbidrag skall kunna äga eller konsumera är under ständig prövning, både på statlig och kommunal nivå och även intervjupersonerna återkom ofta till dessa bedömningar av vad som är rimligt, rättvist eller nödvändigt för deras materiella behov. De flesta av intervjupersonerna uppfattade den levnadsnivå det beviljade försörjningsstödet möjliggjorde som oskäligt låg och att deras materiella behov konsekvent reduceras till lägsta möjliga anspråksnivå. För många upplevs det som en direkt omöjlighet att bekosta nödvändiga utgifter varför skuldsättning ofta blev den enda "lösning" man hade för att klara utgifter. En majoritet av intervjupersonerna har eller har haft kronofogdeskulder och de flesta har även erfarenheter av inkassokrav och betalningsanmärkningar.³ Återbetalning av tidigare skuldsättningar blev därmed till en ytterligare betungande utgift (för vilken man inte kan ansöka om försörjningsstöd). Det förekommer även relativt ofta att man mot slutet av månaden har lånat av släkt eller vänner för att sedan återbetala detta när socialbidraget kommer. Detta innebär att pengarna inte räcker kommande månad varför nya lån då måste tas. De av intervjupersonerna som är föräldrar lyfter primärt fram oskäligheten i levnadsnivån i

² Texten är i huvudsak ett sammandrag av de delar av kapitel 6 "Den ständiga bristen på pengar" som jag bedömt vara mest intressanta utifrån konferensens tema.

³ 65 procent av intervjupersonerna har eller har haft kronofogdeskulder. Drygt 82 procent har fått inkassokrav och 61 procent har betalningsanmärkningar.

förhållande till barnen. För dessa föräldrar handlar knaperheten framför allt om de försakelser det innebär för deras barn samt de emotionella svårigheter de själva upplever när barnens behov inte kan tillgodoses. Främst betonas den låga eller otillräckliga standard barnen har av sådant de ser som normalt och nödvändigt som exempelvis ytterkläder. Kosten bedöms också som alltför begränsad, knaper och inte tillräckligt näringsrik då det ibland inte finns något annat än makaroner med ketchup och fruktinköp måste väljas bort. Den upplevda otillräcklighet dessa mammor gav uttryck för var förenad med skam och ifrågasättande av den egna kapaciteten i föräldraskapet. Mia som är mamma till en liten pojke beskriver hur hon balanserar behoven av bra kost mot pressen av dess kostnader. *”Jag köper billig mat liksom inte den dyraste yoghurten eller så utan köttbullar och lite korv och sånt ganska enkel mat. Jag köper inte färdig mat och jag har inte råd att köpa frukt så som jag kanske skulle göra. Innan fick min son bara mackor. Han fick ju mat på dagis men nu försöker jag ge honom lagad mat, så det har blivit bättre. Han får mat innan han lägger sig. Jag har blivit en bättre mamma”.*

Den förväntade rationaliteten och försakelsen

Intervjupersonerna ger ofta uttryck för att socialtjänsten förväntar sig att de ständigt bör agera rationellt och perfekt och att detta är svårt eller omöjligt att tillmötesgå. De flesta menade att det inte går att konsumera eller hantera sin ekonomi på ett rationellt eller perfekt sätt inom det snäva handlingsutrymme socialbidragsnivån tillåter.⁴ Att få det att gå ihop är ett uttryck som ofta används för att beskriva den ständiga strävan att få pengarna att räcka så långt det går varje månad. För att uppnå detta måste man noga överväga varje summa. Detta beskrivs som en tröttsam följd av prioriteringar, där utgifter för ett nödvändigt behov i sin tur ofta innebär att något annat viktigt därmed måste väljas bort och att alla inköp kräver ett minutiöst genomtänkt konsumtionsmönster. De ekonomiska svårigheter som lyfts fram är inte enbart begränsade till att handla om en oskäligen basal levnadsnivå. De består också av besvikelsen och saknaden av att aldrig kunna göra eller köpa saker utöver det allra nödvändigaste. Ingen ”onödig” konsumtion av mer spontan, lustbetonad eller rekreationell karaktär upplevs som möjlig. Intervjupersonernas beskrivning av de

⁴ I Torbjörn Hjorts avhandling *Nödvändighetens pris – konsumtion och knapphet bland barnfamiljer* (2004) belyses utförligt problem kring försvårande konsumtionsvillkor för familjer med knapp ekonomi. De drabbas ofta av exkluderande processer och fördyringar på olika konsumtionsarenor, vilket avsevärt försvårar rationella konsumtionsmönster.

ständiga materiella och sociala försakelser de upplever utgår från en slags distinktion mellan att "överleva" eller "leva". Särskiljandet av dessa uttalas framför allt utifrån en upplevelse av fattigdom som ett slags frihetsberövande. Den ofrihet som uppstår handlar ofta om att behöva avstå från socialt umgänge som kan innebära kostnader och därmed innebär ofrivillig social isolering. En slags förlorad ungdomstid beskrivs också då de inte upplevt sig kunnat ha samma slags liv med modekläder, nöje, fritid och resor som andra unga haft. Mattias uttrycker hur tråkigt det varit att vara utestängd från allt det han velat göra med vänner *"Friheten det blir ja... pengarna får gå till ja det är mat och sen kommer det skulder"*. Fattigdom kan inte enbart förstås som ett tillstånd av materiell deprivation utan bör även inkludera den negativa betydelse den har för sociala relationer inom den sociala och kulturella kontext individen lever i (Townsend, 1979). Bauman (1998) problematiserar även konsumtionens ökade betydelse i den identitet vi själva formar eller tillskrivs av andra, och att individer med oförmåga att delta reduceras socialt.

Det stressande beroendet av andras pengar

En stor majoritet av de intervjuade har svårt att klara vardagliga löpande utgifter och har behövt låna pengar från släkt eller vänner under det senaste året ofta till basala nödvändigheter som mat och hyra. Omkring två tredjedelar av de intervjuade får ekonomisk hjälp från någon av sina föräldrar. Flera intervjupersoner betonar att de inte upplever det som rimligt att föräldrarna ska behöva bidra på det sätt de gjort, framför allt inte i de fall där föräldrarna själva har ont om pengar då de belastas mycket av att ta ett fortsatt ekonomiskt ansvar för sitt vuxna barn. En stor andel av intervjupersonernas föräldrar själva har relativt låga inkomster och respondenter upplever att de "snyltar" på sina föräldrar eller behövt be om pengar till föräldrarnas bristningsgräns. Att vara beroende av "andras pengar" (skattebetalarnas, kreditgivares eller föräldrars) beskrivs som en stark stressfaktor. Likaså är den konstanta oron kring ekonomi något som upplevs vara psykiskt och fysiskt tärande. Ekonomisk stress innebär att leva med ett påtagligt hot om att inte klara av nödvändiga utgifter, vilket ofta aktiverar känslor av fara och rädsla (Starrin, Forsberg, & Rantakeisu, 1999). Fler än 90 procent av intervjupersonerna känner sig oroliga för sin ekonomi och de flesta av dem har haft en dålig ekonomi under så gott som hela sitt vuxna liv. Vid 19 års ålder hade fler än 60

procent av intervjupersonerna redan haft socialbidrag. Att leva med den oro och ångest det innebär att inte veta om pengarna kommer räcka till exempelvis hyra och mat beskrivs som en kontraproduktiv utmattande process som tar mycket kraft. Som tidigare redovisats har många intervjupersoner skuldproblem och dessa bidrar också till en pressande livssituation då krav på återbetalning av skulder utgör en stress eftersom inkomsterna många månader inte räcker till detta.

En annan påtaglig stressfaktor relaterat till att vara beroende av "andras pengar" är att relationen till socialtjänsten uppfattas som ansträngd och emotionellt påfrestande av de flesta intervjupersonerna då man oftast upplever skam över socialbidragsbehovet och att inte vara självförsörjande. Skammen var påtaglig både inför socialtjänstens personal men också i övriga sociala relationer då socialbidragstagande genererade en underordnad social ställning där legitimiteten i bidragstagandet ofta upplevdes som ifrågasatt av såväl det egna nätverket som av socialtjänsten. Att vara beroende av socialtjänstens bedömningar och prövning för att klara sig ekonomiskt innebar för många en känsla av att leva sitt liv på andras villkor och vara utelämnad till en ovärdig situation där längtan efter autonomi, integritet och en egen inkomst beskrevs tydligt.

Sammanfattningsvis är de problem intervjupersonerna lyfter fram kring sina ekonomiska svårigheter varierade och inbegriper negativa erfarenheter av både materiell, emotionell och social karaktär. Beskrivningarna av vad som utgjort försörjningsrelaterade problem inbegriper även en dynamik eftersom dessa varit föränderliga under olika tidpunkter av intervjupersonernas vuxenblivande. Den gemensamma faktor som till stor del förenar dessa problem är dock att de innefattar ekonomiskt relaterad stress. Långvarig utsatthet för negativ stress har ett tydligt samband med skadliga fysiologiska processer, vilket kan leda till allvarlig ohälsa (Marmot, 2006). Att ekonomiska svårigheter och den stress de orsakar har en omfattande betydelse avseende psykiskt välbefinnande är belagt i en rad studier. Även om den deprivation som drabbar arbetslösa i Sverige är av en relativ karaktär har ekonomiska svårigheter en betydande inverkan på det psykiska välbefinnandet hos dem (Strandh, 2000). Respondenterna beskriver tillståndet av oro som psykiskt nedbrytande, och att denna situation kan vara uthärdlig under kortare ekonomiska svackor men upplevas som ytterst påfrestande efter 10 år av en mer eller mindre konstant ekonomisk kris och ständiga materiella eller sociala försakelser.

Den övergripande betydelse fattigdomen haft under intervjupersonernas vuxenblivande är en varaktigt stressande livssituation. De ekonomiska begränsningarna har också tolkats som en form av frihetsberövande och utestängning då den deprivation de erfarit utöver den materiella aspekten inbegripit dimensioner av både social och kulturell exkludering och stigmatisering.

En annan central dimension i intervjupersonernas utsagor som berörde ekonomi var det faktum att den skrala ekonomin även verkade som barriär i deras försök att ta sig ur sin situation. En mycket stor majoritet ville sluta upp bära socialbidrag men uttryckte samtidigt ofta att pengarna utgjorde hinder att finna konstruktiva vägar ut. Man ville flytta till en ort med bättre arbetsutbud, ta körkort för att kunna söka de många arbeten som kräver detta eller börja studera upp de ofullständiga gymnasiebetygen för att öka möjligheterna till anställning. De hinder som dock stod i vägen var ofta av ekonomisk karaktär: betalningsanmärkningar som försvårade flytt- och lånemöjligheter, oron att mista försörjningsstödet vid studier och istället skuldsätta sig ytterligare, omöjligheten att kunna bekosta ett körkort och så vidare. Detta innebar att intervjupersonerna ofta uttryckte vanmakt och frustration över de ekonomiska bristerna då de utöver deprivation och stress också innebar att man upplevde uppenbara barriärer och hinder vid försök att förändra den livssituation de befann sig i.

Slutord

Ekonomiska svårigheter, i synnerhet avseende det man rimligtvis kan definiera som den form av varaktigt fattigdom som studiens respondenter levte i, kan få långtgående negativ inverkan avseende möjligheter till utveckling av goda levnadsförhållanden.

Socialförsäkringsskyddet för unga vuxna med bristande arbetsmarknadsförankring är skört vilket innebär välfärdsrelaterade risker under den alltmer utsträckta livsfas övergången mellan skola och arbetsliv innebär. Försörjningsstödet som välfärdsskydd framstår vara förenat med ett flertal negativa konsekvenser utöver risk för en ekonomiskt oskälig levnadsnivå. Unga som långvarigt uppburit detta bistånd har erfarit stigmatisering och skam, bristande autonomi samt upplevelser av vanmakt förenade med ekonomiska hinder och barriärer vid sina strävanden att etableras på arbetsmarknaden.

Referenser

Angelin, A. (2009) *Den dubbla vanmaktens logik. En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Lund: Socialhögskolan.

Angelin, A. & Salonen, T. (2012) *Lokala handlingsstrategier mot barnfattigdom*.

Kommission för ett socialt hållbart Malmö. Malmö: Malmö stad. Hämtad 20131213
<http://www.malmo.se/download/18.d8bc6b31373089f7d9800018745/AngelinHjortSalonen.pdf>.

Bauman, Z. (1998) *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Bergmark, Å. (2013) Ekonomiskt bistånd – en urholkad stödform *Sociologen* Nr 6 2013.

Halleröd, B. & Westberg, A. (2006) Youth Problem: What's the problem? A Longitudinal Study of Incomes and Economic Hardship Among Swedish Youth. *Acta Sociologica* , 83-102.

Hjort, T. (2004) *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Lund: Socialhögskolan.

Iacovou, M. (2010) Leaving home: Independence, togetherness and income *Advances in Life Course Research* 15 (2010) 147–160.

Kjellberg, A. (2010). 'Vilka «hoppade av» a-kassan eller avstod från att gå med? En studie av a-kassornas medlemsras. Lund: Lunds universitet.

Lorentzen, T., Angelin, A., Dahl, E., Kauppinen, T., Moisio, P., Salonen, T. (2013) Unemployment and economic security for young adults in Finland, Norway and Sweden: From unemployment protection to poverty relief. *International Journal of Social Welfare* (early view).

Marmot, Michael (2006) *Statussyndromet: hur vår sociala position påverkar hälsan och livslängden*. Stockholm: Natur och kultur.

SCB (2012) Fler i Sverige i risk för fattigdom *Statistik från SCB* Publicerad: 2013-03-14 Nr 2013:21 hämtad 20131213 [http://www.scb.se/sv /Hitta-statistik/Artiklar/Fler-i-Sverige-i-risk-for-fattigdom/](http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Artiklar/Fler-i-Sverige-i-risk-for-fattigdom/).

SKL (2011) *Arbetslöshet ofta bakom socialbidrag till unga* Hämtad 20131213 http://www.mynewsdesk.com/se/sveriges_kommuner_och_landsting/news/arbetsloeshet-ofta-bakom-socialbidrag-till-unga-18800.

Starrin, B., Forsberg, E. & Rantakeisu, U. (1999) "I arbetslöshetens spår – ekonomisk stress, skam och ohälsa". I: A. Härenstam, U. Lundberg, E. Lindblad & B. Starrin (red.) *I vanmaktens spår*. Umeå: Boréa.

Strandh, M. (2000) *Varying unemployment experiences? The economy and mental well-being*. Umeå: Boréa.

Socialstyrelsen (2012) *Kartläggning om skälig levnadsnivå*. Överensstämmelse mellan SOFS 2003:5 och kommunala styrdokument för ekonomiskt bistånd. Stockholm: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsen (2013) *Öppna jämförelser av ekonomiskt bistånd 2013 Resultat och metoder* Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2013:74 *Unga som varken arbetar eller studerar – statistik, stöd och samverkan* (2013) Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Townsend, Peter. (1979). *Poverty in the United Kingdom*, Hammondsworth: Penguin Books.